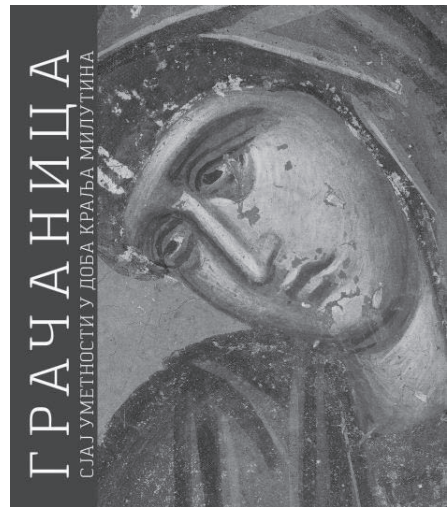

ГРАЧАНИЦА, СЈАЈ УМЕТНОСТИ У ДОБА КРАЉА МИЛУТИНА

(Изложба: Галерија САНУ, 21. децембар 2022 до 26. фебруар 2023.
Аутор изложбе и каталога: Александра Давидов Темерински)

Плакат изложбе

Корице каталога

Два значајна јубилеја повод су организовању изложбе: „Грачаница, Сјај уметности у доба краља Милутина“, чији је аутор Александра Давидов Темерински, историчар уметности, саветник у Републичком заводу за заштиту споменика културе. Први – обележавање седам векова од завршетка осликавања цркве манастира Грачанице 1321. године, и упокојења њеног ктитора краља Милутина, због епидемиолошких разлога одложен за годину дана, поклопио се са обележавањем 75 година рада Републичког завода за заштиту споменика културе, чији стручњаци деценијама раде на споменичкој баштини на простору Косова и Метохије, примењујући савремене конзерваторске методе.

Немогућност приказивања оригиналног уметничког дела надомештена је принтовима архитектуре и сликарства великих димензија и мултимедијалним презентацијама. Принтови су настали на основу дигиталних фотографија рађених за потребе изложбе. Фотографије су снимили Зоран Мирчетић за Републички завод

за заштиту споменика културе, а Бранко Јовановић и Ненад Вукићевић за америчко-српску фондацију *Блајо*. Снимљени материјал чини и саставни део пројекта САНУ: *Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Мейхохији*.

Поставка је замишљена тако да се посетиоцима што више приближи осећај самог присуства у грачаничкој цркви, да осете сакралност простора. Уласком у галеријски простор улази се у манастирску порту. У првој сали галерије на огромним принтовима приказана је изузетно сложена архитектура Грачанице, чија стилска обележја указују на солунско порекло протомајстора. Изложена је и дрвена макета храма која се чува у Републичком заводу за заштиту споменика културе – на чијој конзервацији је радила Милодарка Коцев. Изванредна дигитална анимација чији аутори су архитекте Лука Стојичић и Вид Савић, у функцији је бољег сагледавања цркве и фаза њене изградње.

Касније дозидана спољна припрата са звоником заступљена је на изложби са два музејска артефакта. То су икона са представом апостола Матеја из 16. века, која је стајала на иконостасу и једина штампана књига у грачаничкој штампарији – Октоих петогласник из 1538/1539 године, са графичком представом спољне припрате која је у то време имала звоник. На једном принту приказан је живопис на њеном источном зиду – Деизис са попрсјима Христа, Богородице и Јована Претече са херувимима и у лунети Богородица на престоу са Христом и арханђелима Михаилом и Гаврилом. Северно и јужно од улаза насликани су апостоли Петар и Павле, а на северном пиластру Богородица Заступница.

У пространој галерији аутор поставке архитекта Борјана Шуваковић и аутор изложбе историчар уметности Александра Давидов Темерински вешто су „византијском“ плавом бојом зидова, одговарајућим осветљењем, музиком и распоредом принтова са зидним сликарством световни простор галерије уподобиле сакралној функцији приказаног ликовног материјала. Сликарство се прати од улаза у храм до олтарског простора, такође и од најнижих зона до купола. Акцент је стављен на композиције и појединачне представе или њихове делове које на најбољи начин показују сјај сликарства уметности ренесансе Палеолога, којој припада грачанички живопис. Извео га је солунски сликар Михаило Евтихијев из породице Астрапа – са својим сарадницима.

Највећи део зидних површина уске припрате чини представа Страшног суда. Од низа епизода и детаља посебно се издваја цртеж херувима – чувара на вратима раја – насликан само црвеном бојом. Иконографски програм припрате чини вертикална династичка Лоза Немањића која је на овај начин први пут приказана управо у Грачаници. Историјским портретима припадају и представе краљице Јелене и краља Уроша, у монашкој одори. Између њих видљиве су контуре две касније досликане клечеће фигуре за које се претпоставља да представљају краља Стефана Дечанског и младог краља Душана. На потрбушју лука који одваја припрату од наоса изведен је ктиторски портрет владарског пара који укључује божанску инвестиру. Краљ Милутин је титулисан натписом: „Стефан Урош, Христу Богу веран, милошћу Божјом краљ, самодржац свих српских земаља и поморских и ктитор, а његова супруга: „Симонида, краљица Палеологина, кћи цара Андроника Палеолога“.

На свим зидовима храма у најнижој зони приказане су појединачне фигуре светитеља, а у наредној зони погрсја светитеља. Класицизам ренесансе Палеолога заснован на античким узорима посебно је видљив на представама лица светитеља. Из тог разлога једну целину изложбе чини „галерија портрета“ на којима се може видети прецизност у обради светитељских глава. У низ су укључени и портрети владарског пара.

Уласком у следећу салу галерије посетилац се упознаје са сликарством наоса. Из стандардног иконографског програма који чине Велики празници, посебно се издваја монументална композиција Успења Богородице на западном зиду, са великим бројем учесника, међу којима су и три епископа. Живопис наоса чине и циклуси: Христових поука, парабола и чуда, његова страдања и посмртна јављања. Опширно илустрован Менолог приказан је на ступцима који носе куполу, на западном делу зидова бочних бродова и у припрати. Међу одабраним композицијама приказаним на изложби садржане су и оне које чине део иконографског програма олтарског простора и свих пет грачаничких купола.

Опширне легенде допуњују сазнања о приказаном материјалу. У циљу бољег сагледавања значаја Грачанице у времену у коме је настала на неколико места на изложби као и у пратећем каталогу истакнути су цитати истакнутих медијевиста. Посебно је упечатљиво запажање Војислава Ј. Ђурића који је записао: „... најлепша Милутинова грађевина добила је најраскошније и богословски најуздигнутије сликарство“.

Изложбу прати обиман каталог у коме су обрађени сви сегменти дуге историје настанка и трајања манастира, а пре свега манастирске цркве посвећене Успењу Богородице. Писан научном акрибичношћу да упућене подсети, а шири аудиторјум упозна не само са архитектуром и сликарством Грачанице, већ да им речју укаже и на њено место у византијској уметности из које је потекла. Каталог испи-сан на више од 250 страна, структуриран је по монографском моделу. Након кратког предговора и увода следи поглавље о историји манастира. Прати се заснивање насеља и историја Грачанице као култног места са кратким освртом на цркве које претходе здању чији је ктитор краљ Милутин. Истакнуте су личности заслужне за живот и обнове манастира: епископ Игњатије који је вероватно узео учешће у доношењу одлука о изгледу цркве и сликаном програму, митрополит (грачанички и новобрдски) Никанор чијим залагањем је у Грачаници основана штампарија, патријарх Макарије Соколовић чијим трудом је извршена темељна обнова спољне припрате. Наведене су и бројне интервенције на цркви изведене током деветнаестог и првих деценија двадесетог века, већином уклоњене након што се после Другог светског рата институционално приступило истраживању и конзерваторским радовима. Следи поглавље о архитектури. Детаљно су анализирани: наос, олтарски простор, припрата са катихуменом, бочни бродови с капелама, спољашњи изглед цркве, горња конструкција и техника зидања. Стилска обележја посматрана су у односу на сродност са решењима оствареним на црквама Цариграда, Солуна и Епира. Нису изостала ни поређења са црквама које је краљ Милутин обновио: Богородицом Љевишком у Призрену и Старим Нагоричином. Последње и најобимније поглавље посвећено је сликарству. Изузетно богат иконографски репертоар обрађен

је у монографији објављеној пре неколико деценија. У каталогу се прате просторне целине од олтарског простора до приправе, уз издвајање оних тема за које су аутори програма издвојили више простора или су их представили на посебан начин. Како би се указало на изузетне естетске вредности грачаничког сликарства управо те теме приказане су и на великим принтовима на самој изложби. На последњим странама наведени су извори и изабрана литература. Рецензенти каталога су академик Миодраг Марковић и дописни члан САНУ Драган Војводић. За сјајно графичко решење каталога заслужан је Мирослав Лазић, а за графички дизајн изложбе Зоран Бороновић.

У немогућности да се Грачаница посматра искључиво уживо као материјални историјски извор првог реда, њена архитектура и живопис се управо на изложби попут ове захваљујући дигиталној технологији могу у извесној мери сагледати боље како у целини тако и у појединим деловима. Публика има могућност да из непосредне близине види композиције великих формата, недавно очишћеног и конзервираног живописа. Поједине од њих дате су у размери 1:1. Конзервација фреска током протекле три деценије представљена је видео филмом Љубише Тешића „Грачаница – хроника конзервације живописа“, на основу материјала Мирослава Станојловића, одговорног стручњака на конзерваторским радовима и аутора опширног прилога у каталогу.

На званичном сајту Галерије САНУ налазе се основне информације о изложби као и два документарна видео прилога: *Грачаница, хроника конзервација живописа* и *Виртуелна тура* (<https://www.sanu.ac.rs/jedinice/galerija-sanu/tekuce-izlozbe/>), Љубише Тешића, на основу материјала фондације *Блајо*. Изненађујуће је да се на сајту Републичког завода за заштиту споменика културе, као једног од организатора изложбе *Грачаница: сјај уметности у доба краља Милутина* среће само информација о датуму отварања изложбе, наведена међу манифестацијама којима се обележава 75 година рада ове установе. Изложба о Грачаници, споменику културе од изузетног значаја који се налази на UNESCO-овој Листи Светске баштине и Листи светске баштине у опасности, завређује мало више пажње од стране установе у чијој надлежности је њена заштита и која је координатор изложбе у Галерију САНУ. Тим пре што аутор ове изложбе и каталога, Александра Давидов Темерински, долази управо из Републичког завода за заштиту споменика културе.

Имајући у виду едукативни карактер и изузетну заинтересованост јавности, ово је изложба која заслужује да буде приказана и у другим галеријским и музејским просторима у земљи, али и ван њених граница.

Бранка ГУГОЉ*

* Факултет уметности, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици